

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

2.CİLT

ANKARA- 2018

ALEVİ BEKTAŞI ZÜMRELER HAKKINDA YAPILAN İLK ARAŞTIRMALAR

First Researches On Alevi Bektashi Groups

Serdar SARISIR*

Öz

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında yapılmış ilk araştırmalara bakıldığında, bunların XIX. yüzyıldan itibaren batılılar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu araştırmaların çizdiği genel çerçeve; Alevi, Bektaşî Zümrelerin Anadolu'daki yerli halkların bakiyesi Hıristiyan topluluklar olduğu yönündedir. Batılı araştırmacıların bu yaklaşımında, bazen misyonerlik çabalarının bazen de demografik kaygıların hâkim olduğu, Anadolu'da yaşanan topluluklara bu zaviyeden anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır. Bilimselliği tartışmalı bu yaklaşımın belki de tek olumlu yönü, Osmanlı Devleti'ni konuya eğilmeye ve yerli araştırmacıları bu yönde çalışmaya, sevk etmiş olmasıdır ki böylece Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında öncü araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tebliğimiz; Alevi, Bektaşî Zümreler hakkındaki ilk araştırmalara başlanmasında hangi saiklerin etkili olduğu, çalışmaların organize olup olmadığı, çalışmaların nasıl yapıldığı, hangi çalışmalar yapıldığı, yapılan çalışmaların mahiyetinin ne olduğu gibi temel soruların cevaplarını arayan, analitik bir değerlendirme temeli üzerine kurgulanmıştır. Tebliğimize dair yapılan ön araştırmanın olası sonuçları ise, çalışmanın problematiğini çözümlenmeye yönelik ipuçları verir niteliktedir.

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında yapılan ilk araştırmaların ortaya çıkmasında, farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, batılı tezlere karşı daha çok savunma güdüsüyle hareket edildiği ve mevcut iktidarın Anadolu'nun özgün topluluklarını tanıma arzusunun da etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmaların ise iki temel ayağı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki resmi bir mahiyette olup, merkezinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi bulunmaktadır. İkinci ayağı ise, iktidar ile güçlü bağları olduğu bilinen Türk Ocağı ve onun yayın organı Türk Yurdu Dergisi'dir. Çalışmaların merkezinde yer alan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden yönlendirilen çalışmalarda ise, iki temel yaklaşımın egemen olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Kurumun doğrudan görevlendirmeleri -Baha Said ve Habil Adem örneklerinde olduğu üzere- sonucu yapılan saha çalışmalardır. İkincisi ise, merkezin isteği üzerine, mülki amirlerin görevlendirmeleri sonucu yerel araştırmacıların yaptıkları saha araştırmalarına dayanarak hazırladıkları raporlardır.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Bektaşî, Aşâir ve Muhâcirîn *Müdüriyet-i Umûmiyesi*, Türk Ocağı, Türk Yurdu Dergisi.

Abstract

When we look at the first researches on Alevi, Bektashi groups, it is seen that westerners have realized these researches since the beginning of the nineteenth century. The general frame-

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türkiye, ssarisir@ankara.edu.tr

work drawn up by these researches was that Alevi, Bektashi groups are Christian communities which are remainders of the native people in Anatolia. It is understood that in this approach of western researchers, sometimes missionary efforts, sometimes demographic concerns prevailed and they attributed a meaning to the communities living in Anatolia from this viewpoint. Perhaps the only positive aspect of this controversial scholarly approach was that the Ottoman Empire had devoted itself to this issue and guided domestic researchers to work in this direction. As a result, pioneering researches on Alevi, Bektashi groups had begun to emerge.

Our presentation is built on the basis of an analytical evaluation trying to find answers to the basic questions like; which motives were influential in the beginning of the first researches about Alevi, Bektashi groups, whether or not these studies were organized, how these studies were done, which studies were done, what was the nature of these studies. The possible outcomes of the preliminary research on our presentation give clues to solve the problematic of the study.

Although there are different approaches to the emergence of the first researches on Alevi, Bektashi groups, it is seen that the motives behind these researches were mainly defensive against western theses and the desire to recognize the original communities of Anatolia were also effective. It can be said that there were two footings of these studies. The first one had an official character and *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi* was on the center. Second one was the *Türk Ocağı*, which was known to have strong bounds with the government, and its publication; *Türk Yurdu Dergisi*. It can also be said that two basic approaches were dominant in the studies directed by *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi*, which was located at the center of the studies. First of these approaches were the field studies that were made through direct appointments of the institution, as can be seen in the Baha Said and Habil Adem samples. The second of these approaches were the reports prepared by the local authorities upon the request of the center. These reports were mainly based upon the field surveys conducted by the local researches.

Keywords: Alevi, Bektashi, *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi*, *Türk Ocağı*, *Türk Yurdu Dergisi*.

1.Giriş

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında yapılmış ilk araştırmalara bakıldığında, bunların XIX. yüzyıldan itibaren batılılar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (Otter, 1995: 2-3). “*Oryantalistlerce, yabancı misyonerlerce, gezginlerce*” gerçekleştirilen söz konusu araştırmaların çizdiği genel çerçeve; Alevi, Bektaşî Zümrelerin Anadolu’daki “hıristiyan unsurların ardılları” (Yaman, 1998: 21) olduğu ya da Aleviliğin İslâm’ı “içinden baltalamak için İran’ın yapmış olduğu bir nevi intikam hareketi”, olarak değerlendirildiği yönündedir (Balcıoğlu, (t.y.): 6). Batılı araştırmacıların bu yaklaşımında, bazen misyonerlik çabalarının bazen de demografik kaygıların hâkim olduğu, Anadolu’da yaşan Alevilere bu zaviyeden anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır. Bilimselliği tartışmalı bu yaklaşımın, bir başka açıdan bakıldığında olum-

lu olan yönü ise yetkilileri konuya eğilmeye ve yerli araştırmacıları bu yönde çalışmaya, sevk etmiş olmasıdır ki böylece Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında öncü araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Anadolu’da yaşayan Alevi, Bektaşî Zümrelere, “*emellerin tahakkümünde*” şekillenen bir bakış açısıyla yaklaşılması, yukarıda sözü edilen bilimsellikten uzak, öznel sonuçları beraberinde getirmiştir ki, bu durum söz konusu batılı araştırmacıların olduğu kadar, yerli araştırmalarında dün olduğu gibi bu gün ve yarın da karşısında duran önemli bir eşittir (Sarısır, 2012: 47). Ancak batılılar tarafından yapılan her çalışmanın da bu açıdan değerlendirilemeyeceği muhakkaktır. Pekâlâ, Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında batılılarca yapılmış, alana katkı sağlayan, sonraki çalışmalara yol gösteren ve kapı aralayan kıymetli çalışmalar da mevcuttur. Bu konuya, bilimsellik ölçütüyle, ölçülü bir şekilde yaklaşmanın en doğrusu olacağı değerlendirilmektedir.

Tebliğde ilk yerli çalışmalar olarak ele alınacak araştırmalar ise, Aleviliğin kendi kitaplarının yanı sıra Rıfkı’nın, *Bektaşî Sırrı*, (1909-1912), Ahmet Cemaleddin’in, *Bektaşî Sırrı Nam Risaleye Müdafaa*, (1912), M. Süreyya Şeyh Baba’nın, *Bektaşîlik ve Bektaşîler*, (1914) (Yaman, 1998: 36) gibi yayınlardan ziyade; daha çok Gökalp’in de dediği gibi “*Türk cemiyetinin morfoloji sosyali ile fizyoloji sosyali tanıma*” (Şapolyo, 1964: 2) amacına yönelik olarak yapılan -Baha Said Bey’in araştırmaları gibi- çalışmalardır.

2.Alevi, Bektaşî Zümreler Hakkında Yapılan İlk Araştırmalar

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında ilk araştırmalar ve bu araştırmaların ortaya çıkmasında etkili olan saikler değerlendirildiğinde, karşımıza temelde Anadolu’daki yerli halkların bakiyesi Hıristiyan topluluklar olduğu görüşü çıkmaktadır.

XIX yüzyılın ortalarında Hıristiyanlar, Alevilerle olan ilişkilerinden ve özellikle kutsal kitapları Buyruk’tan söz etmektedirler. Bunlara göre, “*Aleviler, Küçük Asya’nın Hıristiyan olan asıl halkının torunları olarak görülmektedir*”.

Amerikalı misyoner Dunmore 1857’de, “Buyruğu Tevrat’la bazı Alevi geleneklerini özeti olarak değerlendirmiştir”. 1868’de ise, İngiliz konsolos J. G. Taylor, Buyruğun: “öteki Müslümanları aldatmak için Muhammed’e karşı yalnızca yüzeysel bir saygı içermekte” olduğu şeklinde bir yorum yapmıştır.

XIX. yüzyılda Buyruk hakkındaki bir Amerikalı misyoner ve İngiliz Konsolosu'nun söz konusu yorumlarına atıf yapan Otter, bu tür değerlendirmelerin "başarısız misyoner denemeleri olarak açıklanmaları" gerektiği tespiti yapmaktadır (Otter, 1995: 2-3).

Bu tarz örnekleri çoğaltmak mümkündür, yine XX. yüzyılın başlarında Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında kaleme alınmış pek çok yayında da benzer görüşler bazı batılı araştırmacılarca ortaya konduğu bilinmektedir (Görkem, 2000: 30-32).

Alevi ve Bektaşîler üzerine ilk çalışmaları yapan Baha Said'in konuya dair tespitleri, değerlendirmelerimizi doğrular niteliktedir. Baha Said Bey, daha önce yaptığı araştırmalarının sonuçlarını yayınladığı 1926 tarihli Türk Yurdu dergisinde çıkan, "*Tekke Aleviliği-İçtimai Alevilik*", başlıklı yazısında, batılıların Alevilere -Dunmore ve Taylor gibi araştırmacılarından pek de farklı olmayan- yaklaşımını anlatmaktadır.

Baha Said Bey;

"Cumhuriyet Türkiyesi sınırları içinde yaşayan öyle topluluklarımız var ki; bunları, Hıristiyan zümreleri, kendi mühtedileri diye kaydetmekte bir sakinca görmüyor. Mesela Kargın, Avşar, Tahtacı, Çepni Alevilerinin nüfus bakımından kesif bir cemiyet meydana getirdikleri halde, genellikle Ortodoks Rumların Türkleştirilmiş zümreleri diye kabul edilirdi. Tunceli, Bingöl, Erzincan, Bayburt, Iğdır vb. Alevileri de, Ermeni nüfus kayıtlarında birer ilave olarak yer alırdı. Özellikle Protestan misyoner istatistikleri, Mütareke'den sonra bunları neşrediyordu.

Hıristiyan azınlıklarının, bu Alevi topluluklarını Hıristiyan kırması diye göstererek Avrupa'nın kafasını şişirmesi ve bunu başarmasını mutlaka incelenmesi gereken bir ibret hadise olduğunu, Merzifon Amerikan Koleji'nde tutulan gizli Pontus belgeleri de ispat etti. O zaman bu davaya elimden geldiği kadar karşı koyabilmek için neşriyata başlamıştım."

Ancak Baha Said Bey, Sultan Reşat ve ona yakın bir mecmuanın tepkiyle karşılaştığını, "*Yıkılan Türk Ocağı'nın dinsiz çocukları şimdi de Kızılbaşlık propagandası yapıyorlar*" şeklinde vb. ithamlara maruz kaldığını ve yazılarının sansürlendiğini söylemektedir (Görkem, 2000: 153-154).

Baha Said Bey'in değerlendirilmeleri iki açıdan dikkat çekmektedir. O, yazısında Alevi, Bektaşî topluluklara, bazı batılıların tartışmalı yaklaşımını

resmederken diğer yandan da, “*elimden geldiği kadar karşı koyabilmek*” ifadesiyle netleşen çalışma gerekçesini ortaya koymaktadır. Bu durum ilk çalışmaların ortaya çıkmasında “*savunma, karşı koyma*” güdüsüyle hareket edildiğini gösterir bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Baha Said Bey’in, batılılar tarafından yapılan tüm çalışmaları da aynı kefeye koymadığı, ilgili makalesinde sözünü ettiği yayınların dışında, -Hâmid Sadi tarafından tercüme edilerek Türk Yurdu’nda yayınlanan, Luschan’ın, Tahtacılar hakkındaki çalışması gibi- tarafsız ve gerçeğe uygun bulduğu yayınların olduğu da bilinmektedir (Görkem, 2000: 216).

İlk yerli çalışmalar ne zaman ve nasıl başlamıştır. Bu sorunun kesin tarihini vermek elbette güçtür ancak bazı değerlendirmeler yapılabilir. Burada ilk çalışmalar olarak söz edilen araştırmalar, Aleviliğin kendi kitapları ya da bu minvaldeki -girişte zikredilen- yayınlardan ziyade; daha çok Baha Said Bey’in araştırmaları gibi onları tanımaya anlamaya yönelik çalışmalardır. Şüphesiz Aleviliğin kendi kitapları vb. merak uyandırarak diğer çalışmalara ilham kaynağı olmuş olabilir. Ülken’in görüşleri de bu doğrultudadır. O, Baha Said Beyin çalışmalarına başlamasında merakın etkili olduğunu ifade etmektedir. Ancak Birdoğan, “*oysaki olay salt bir merak değildir*” diyerek çalışmaların başlamasında etkili olan iktidarı işaret etmektedir (Birdoğan, 1994: 8).

Bu konuda Görkem, Baha Said Beyin başlangıçta, “*belki biraz da özel merak ve ilgisi sebebiyle*” ancak 1914’ten sonra İttihat ve Terakki’nin görevlendirmesiyle Alevi ve Bektaşı Zümreler hakkında araştırmalar yaptığını ifade etmektedir (Görkem, 2000: 41). Tevetoğlu, Talat Paşa’nın, Gökalp’in tavsiyelerine uyararak, “*Anadolu’da tarikatların, Alevi zümrelerinin, Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenlerinin incelenmesi ile de Baha Said’i vazifelendir*”diğini aktarmaktadır (Tevetoğlu, 1989: 209). Baha Said Bey, 1910 yılında Muhibban Mecmuası’nda yayınlanan, “*Tasavvuf ve Hür Mezhepler*”, yazısında Aleviler ve Alevilikten bahsetmektedir (Görkem, 2000: 104-106). Bu nedenle 1910 yılı esas alınarak çalışmaların başlangıcı kabul edilebilir.

Ülken’de, Baha Said Bey’in hükümet tarafından 1914-1915’te Alevi ve Bektaşı Zümreler hakkında araştırmalar yapmak üzere görevlendirildiğini ifade etmektedir (Ülken, 2014: 368). Bu nedenle Baha Said Bey’in ilk çalışmalarına kişisel olarak başladığı, Gökalp’in işaret ettiği “*ilmî kifayeti görülen*” kişiler (Şapolyo, 1964: 2) arasında değerlendirildiği için olsa gerek, sonradan yetkili makamlar tarafından görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan ba-

kıldığında Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında yapılan ilk araştırmaların ortaya çıkmasında görece derecede İttihat ve Terakki'nin dahlinin bulunduğu ve ileride üzerinde durulacağı üzere genişleyerek kurumsal bir karakter kazandığı söylenebilir.

Bu süreçte başta Fuat Köprülü olmak üzere, Hamid Sadî, Hasan Fehmi, Süleyman Fikri'nin ve özellikle Baha Said Bey'in ilk çalışmaları yapanlar arasında ön plana çıktığı görülmektedir. Baha Said Bey'in resmi makamlarca görevlendirilmesinin ayrıca olayın boyutunu bir başka noktaya taşıdığı da ifade edilebilir. Yine kendisi gibi doğrudan görevlendirildiği ifade edilen Hâbil Adem'de, bu isimler arasında mutlaka zikredilmesi gereken bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan ilk yayınlara bakıldığında, Türk Yurdu dergisi dikkat çekmektedir. Konuya dair ilk yayınların çoğunun burada yapıldığı görülmektedir. Bu durum Türk Ocağı ve onun yayın organı olan Türk Yurdu dergisinin söz konusu çalışmalara dair misyonu hakkında fikir verir niteliktedir.

Başta Fuat Köprülü'nün, "*Bektaşîliğin Menşeleri*", 1925; Hamid Sadî'nin, "*Anadolu Etnoğrafyası Tahtacılar*", 1926; Baha Said'in, "*Türkiye'de Alevi Zümreleri*", "*Süfyan Süreği I-II*", "*Anadolu'da Alevi Zümreleri*", "*Nu-sayriler ve Esrar-ı Mezhebîyeleri*", "*Bektaşîler I-III*", seri olarak, 1926-1927 yılları arasında Türk Yurdu dergisinde yayınlanmıştır. Hasan Fehmi'nin, "*Otman Baba Velayetnamesi*" ile Süleyman Fikri'nin, "*Teke Vilayetinde Tahtacılık*", adlı yazılar, 1927 yılında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan konuya dair diğer yazılar olmuştur (Ocak, 1991: 21; Duran, 2011: 224-235) Türk Yurdu'nda çıkan yazıları Yusuf Ziya (Yörükân)'ın, Hayat dergisi ve İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda çıkan yazıları takip etmiştir. Yusuf Ziya (Yörükân)'ın, "*Anadolu'da Alevi Köyleri ve Bunların İtikad ve Âdetleri*", 1927-1928 yıllarında seri olarak, "*Tahtacı Oymaklarına Dair Bilgiler*", 1928 yılında Hayat dergisinde, yayınlanmıştır. "*Anadolu Alevileri ve Tahtacılar*" adlı yazısı da, İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda, 1928-1931 yılları arasında seri olarak basılmıştır (Ülken, 1954: 94).

Söz konusu çalışmalara, bilimsel açıdan bakıldığında, başlangıçta bir savunma güdüsünün etkili olduğu düşünülebilir; ancak alana katkı sağlayan, sonraki çalışmalara yol gösteren ve kapı aralayan kıymetli çalışmalar olduğuna da şüphe yoktur. Hatta bazılarının saha çalışmalarının verilerini içeri-

yor olması, kıymetlerini bir kat daha arttırmaktadır. Türkdoğan, asker kökenli olan Baha Said'in, "sosyolojinin karşılaştırma metotlarını kullanması ve saha araştırmasına katılması, özellikle Alevi Bektaşî toplumlarının inanç ve kültür sistemlerini inceleyerek onlarda eski Türk kültür izlerini tespit etmesi önemli bir merhaleyi teşkil eder" demektedir (Türkdoğan, 2006: 29).

Ülken, bazı inançların kökeninin memleketin eski dinlerinden değil "doğrudan doğruya eski Türk dininden geldiği", "önce şema halinde *Baha Said tarafından*" 1916 yılında İstanbul'da Binbirdirek civarında Hükümetin desteğiyle özel olarak kurulmuş olan, Milli Talim Terbiye Cemiyeti'nde verilmiş bir konferansta dile getirildiğini, aynı tarihlerde Fuad Köprülü'nün konu hakkındaki görüşlerinin farklı olduğunu ifade etmektedir (Ülken, 1969: 3). Bu nedenle de çalışmalarını ayrı bir önem kazanmaktadır.

İlk çalışmaların ortaya çıkması, sadece kişisel merak ya da batılı tezlere karşı bir savunma güdüsüyle açıklanabilir mi? Ocak, bu soruya cevap niteliği taşıyan bir değerlendirme yapmaktadır. Alevi ve Bektaşilik hakkındaki son yayınları değerlendirdiği yazısında, konuya dair çalışmalarda, Türkçülük akımının etkili olduğunu ifade etmekte; çalışmaları Türkçülüğün bilim ve düşünce alanındaki yansımaları olarak değerlendirmektedir. Gökalp'in etkisiyle, Arap ve İran etkisinden arındırılmış, Türklere özgü bir İslâmiyet şeklinin gerekliliğine inanan bazı bilim ve fikir adamlarının bunun Alevilik ve Bektaşilik üzerinden tesis edilebileceği düşüncesiyle hareket ettikleri değerlendirmesi yapmaktadır (Ocak, 1991: 21).

Olaya farklı bir açıdan bakan Dünder ise, Alevi ve Bektaşilik hakkındaki çalışmaların İttihat ve Terakki tarafından başlatıldığı, organize bir şekilde hareket edildiği, Anadolu'nun demografik yapısının Türklerin lehine homojenleştirme projesinin bir parçası olarak düşünüldüğü, görüşünü ortaya koymaktadır. Ağırlıklı olarak etnisite boyutunda şekillenen çalışmada, Alevilere yönelik araştırmalar, devlet müdahalesinin hazırlık aşaması olarak görülmektedir (Dünder, 2010: 211 vd.). Diğer yandan Türkdoğan, İttihat ve Terakki'nin, "bin yıldan beri çevreye itilen" Alevileri, "ilk araştırma konusu olarak ele" aldığını, İttihat ve Terakki politikaları doğrultusunda Baha Said'in yaptığı çalışmaların "onların çevreden merkeze yönelik bir tutum ve zihniyet kazanmaları hususundaki çabalar" olduğu tespitini yapmaktadır (Türkdoğan, 2006: 15-16).

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkındaki ilk araştırmaların nasıl yapıldığı, çalışmaların organize olup olmadığı, soruları akla gelebilir. Başlangıçta kişisel merakın etkili olmasına rağmen, sonradan İttihat ve Terakki tarafından çalışmaların organize edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bazı çalışmaların kişisel; bazılarının ise görevlendirmeler sonucu ortaya çıkmış eserler olduğu görülmektedir. Bunun için iki yol izlendiği söylenebilir. Kurumlar üzerinden doğrudan görevlendirilenlerin yaptığı çalışmalar, diğeri ise merkez yönetimin talebiyle yerel araştırmacıların hazırlaması istenilen raporlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürece dair iki muktedir isminin ifadeleri bu anlamda önemli ipuçları vermektedir. Talat Paşa'nın -ne zaman yaptığı net olmayan, ihtiyatla yaklaşılması gereken (Görkem, 2000: 17)- bir konuşmasında:

“-Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur, önce bunun içeriğini tanımamız, sonra bu millete lâayık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum” şeklindeki sözleri üzerine Ziya Gökalp:

“-Biz siyasî bir inkılâp yaptık. Yani meşrutî bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Hâlbuki en büyük inkılâp içtimaî inkılâptır. İçtimaî bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılâplar en büyüğü ve verimli olanı olacaktır. Bu da ancak, Türk cemiyetinin morfoloji sosyali ile fizyoloji sosyaliyi tanımakla kabildir. Bunlar da içtimaî müesseselerdir. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinî itikatları, bunlardan doğan tarikatlar, sekteler, Türkmen aşiretleri gelir... Bu müesseseleri incelemek üzere ilmî kifayeti görülen arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim” (Şapolyo, 1964: 2) diyerek bir tespit yapmış ve bazı önerilerde bulunmuştur. Konuya dair çalışmaların atıf yaptığı Şapolyo'nun, *“Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi”*, adlı çalışmasının ön sözündeki yer alan yukarıdaki ifadelerin ne zaman ve nerede söylendiğinin net olmadığını -en azından ortaya çıkarılana kadar- söylemek de gerekir.

Bunun üzerine, Kızılbaş ve Bektaşîleri araştırmak üzere Baha Said, (Şapolyo, 1964: 2). Daha önce Emniyetin Aşiretler masasında Türkmenler bölümünde çalışmış olan Habil Adem de (Birdoğan, 1994: 9), Türkmen aşiretlerini araştırmak üzere 1913'ten sonra Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nde görevlendirilmiştir (Dündar, 2010: 135). Habil Adem'in, hazırladığı Türkmen Aşiretleri, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi

tarafından, 1918 yılında İstanbul'da Matbaa-i Orhaniye'de basılmıştır. Kitap incelendiğinde Türkmen aşiretleri hakkında oldukça tafsilatlı bilgilerin yer aldığı görülmekte ve bu aşiretlerin pek çoğunun Alevi olduğu anlaşılmaktadır (Cin, 2008: 14). Bu açıdan bakıldığında da çalışmanın Alevi Bektaşî Zümrelere dair ilk araştırmalar arasında değerlendirilmesinin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zaten Zekerîya (Sertel) Bey'in de ifade ettiği üzere, "Aşiretlerin çoğu Alevî idi" (Sertel, 1977: 82). Söz konusu doğrudan görevlendirmelerin aslında kurumsal çalışmaları tamamlar nitelikte oldukları söylenebilir. Bu kurumsal yapı da, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve onun içerisindeki Aşair Şubesi'dir. Bu nedenle söz konusu kurum üzerinde durulmaya değer bir önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere aşiret, muhaceret, iskân vb. terimler, Osmanlı Devleti'nin yönetsel hayatında her daim önem arz etmiş, dönemsel değişikliklerle yeni bir boyut ve şekle bürünerek büyüyen bir sarmal olarak devletin karşısında çözüm bekleyen bir konu haline gelmiştir. Söz konusu süreç daha eskilere götürülebilir olmakla birlikte, özellikle IX ve XX yüzyılda yaşanan askeri gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni bu konuyla daha sert yüzleşmek zorunda bırakacaktır. Dolayısıyla konuya dair çözüm arayışları da artacaktır.

Söz konusu soruna çözüm arayışları kurumsallaşma sürecini de beraberinde getirmiş, bu doğrultuda farklı dönemlerde çeşitli adlar altında komisyonlar kurulmuştur. "Îâne-i Muhâcirîn Komisyonu, İdare-i Umumiye-i Muhâcirîn Komisyonu, Umum Muhâcirîn Komisyonu, Muhâcirîn Komisyon-ı Âlîsi, Muhâcirîn İane Komisyonu" gibi komisyonlar, aslında İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne uzanan bir kurumsal yapının sürekliliğini ortaya koyması bakımından da dikkat çekicidir. Konu bu açıdan ele alındığında, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bir dizi komisyonun devamı olduğu, söz konusu kurumsal tecrübenin üzerine bina edildiği anlaşılmaktadır (Mattin, 2001: 18; Erdem, 2017: 58).

Ekim 1913 tarihinde (Mattin, 2001: 14; Erdem, 2017: 61) kimi çalışmaya göre ise, 1914 yılında (Efiloğlu, 2011: 112) kurulan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne, Suad Bey, ondan sonra da Şükrü (Kaya) Bey atanmıştır. Kurum, 13 Mart 1916 tarihinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında yeniden yapılandırılmış ve 15 Mart 1916 tarihinde Şükrü (Kaya) Bey Genel Müdür olarak atanmıştır. Yeniden teşkilatlandırılarak Genel Mü-

dürlük seviyesine yükseltlen kurumun bu anlamda ilk Genel Müdürü olan Şükrü Bey'in, yöneticiliği çok uzun sürmemiş daha önce yardımcılığında bulunan Hamdi (Arpağ) Bey, 8 Şubat 1917 tarihinde kurumun yeni Genel Müdürü olarak atanmış ve kurumun yeniden yapılanmaya gittiği yıllarda, imparatorluğun sonuna kadar görevini yürütmüştür. (Mattin, 2001: 22, 27; Efiloğlu, 2011: 112, 113; Erdem, 2017: 63).

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin teşkilat yapısına bakıldığında, zaman zaman yapılan değişikliklere rağmen, Aşair Şubesi'nin her zaman kurumu oluşturan temel yapılardan biri olduğu görülmektedir. 1917 yılında yapılan değişiklikle "Aşâir Şubesi: 1 müdür, 1 Anadolu kısmı muavini, Arabistan ve Hicaz kısmı muavini, Irak ve Suriye Kısmı muavininden oluşmaktaydı" (Erdem, 2017: 63-64).

Kurumun Genel Müdürlüğe dönüştürüldüğünde, Aşair Şubesi Müdürlüğü'ne Hasan Zafir Bey getirilmiştir. Daha önce kurumda Sevkiyat Şubesinde Müdür yardımcısı olarak çalışan Zekeriya Bey ise, 26 Kasım 1916 tarihinde Aşair Şubesi Müdürlüğü'ne atanacaktır (Efiloğlu, 2011: 114).

Zekeriya (Sertel) hatıralarında, Balkan Savaşları'nın neden olduğu göçlerden hareketle, göçmenlerin iskânı ve ihtiyaçlarının karşılanması gibi konuları çözmek, aynı zamanda göçebe halde yaşayan aşiretlerin iskânını gerçekleştirmek amacıyla "*Muhacirin ve Aşayir Umum Müdürlüğü*"nın kurulduğundan bahsetmekte (Sertel, 1977: 81); Paris'teki öğrenimini tamamlayarak yurda yeni dönen zeki ve bilgili bir genç olan Şükrü Kaya'nın Muhacirin Umum Müdürü olarak atandığını, kendisinin de, Aşair Şubesi Müdürlüğü'ne getirildiğini söylemektedir. Zekeriya Sertel hatıralarının devamında:

"Şükrü Kaya, bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı ne idi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Âdetleri, gelenekleri, nelerdi? vb... Önce bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti.

Bu kuruluştaki kaldığım iki yıl içinde biri aşiretler, biri de tarikatlar konusunda iki etraflı dosya hazırladım. Aşiretlerin çoğu Alevi idi. Bu bakımdan Aleviliği ve tarikatları öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonradan bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum. Oysa yayımlanabilselerdi, ortaya değerli iki eser çıkabilirdi" (Sertel, 1977: 82) diyerek Aşair Şubesi ve çalışmaları hakkında kıymetli bilgiler nakletmektedir.

İttihat ve Terakki tarafından organize edilmeye çalışılan araştırmaların diğer aşamasını, merkezi yönetimin talebiyle, yerel araştırmacılarından hazırlanması istenilen raporlar oluşturmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Arşivi'nde hayli belgeye ulaşılabilir.

Örneğin, 30 Mayıs 1918 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla, Adana ve Konya Vilayetiyle; Eskişehir, Kütahya, Maraş, Kala-i Sultani, Karesi ve Karahisar-ı Sahip'teki mülki idari amirlere bir telgraf gönderilerek; bölgelerinde bulunan Tahtacı ve Çepnilerin ahval ve vaziyet-i içtimaiyeleri, nüfus miktarları, nerede meskûn oldukları ve ne zamandan beri burada buldukları, ne gibi işlerle uğraştıkları hakkında araştırma yapılarak ayrıntılı bir rapor hazırlanması yönünde talepte bulunulmuştur. Söz konusu talebin Haziran ayı itibarıyla de tekrarlandığı anlaşılmaktadır (Sarısır, 2012: 51).

Burada dikkat çeken nokta Mayıs-Haziran 1918 tarihleridir. Talat Paşa'nın görevinden kısa bir süre sonra ayrıldığı düşünülürse (Hanioğlu, 2010: 503) son ana kadar Alevilik, Bektaşilik çalışmalarının devam ettirmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum konuya verilen önemin derecesi hakkında da bir fikir verebilir. Bu durumda iktidarın, iktidarını kaybetmeyeceği değerlendirilmesi içerisinde olduğu düşünülebilir; ancak, aradaki zamanın kısalığı ve mevcut siyasi atmosfer, bu olasılığı ortadan kaldırır mahiyettedir. İşleri kötüye giden, düşeceğini görebilen bir iktidarın, bu ısrarcı tutumunu, Anadolu'nun demografik yapısını değiştirmek ya da Alevilere müdahalenin hazırlık aşamasını tamamlamak amacıyla yapıldığı kabulleri ile açıklanabilir mi ya da nasıl açıklanabilir?

Çalışmaların diğer önemli bir ayağı ise, iktidar ile güçlü bağları olduğu bilinen Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve onun yayın organı Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası ile Türk Ocağı ve onun yayın organı Türk Yurdu dergisi aracılığıyla yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Türk Yurdu dergisinde Alevilik-Bektaşilik çalışmalarının başlangıcı niteliğindeki yazıların yayınlandığından yukarıda söz etmiştik. Türk Ocağı konferansları da çalışmaların aydın kesimle buluşturulmasına vesile olan önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baha Said Bey, 1916 yılında Hamdullah Suphi Bey'in "*arzu ve delaletiyle*" Beyazıt Türk Ocağı'nda, Tahtacılar hakkında bir konferans verdiğini, ancak "*o zamana kadar Türk aydınları arasında, yurdumuzun öz evlatları*

hakkında, bu konuda konuşulmadığını, düşünülmediğini -tesadüfen- anladı”-ğımı ifade etmektedir. (Görkem, 2000: 216).

Baha Said Beyin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti’ndeki faaliyetleri de oldukça önemlidir. Baha Said’in de yer aldığı Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti üyelerinden oluşan bir heyetle birlikte, 19 Ağustos 1917 tarihinde gerçekleştirilen Ankara, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar, İzmir ve çevresini kapsayan ve altı aydan fazla sürdüğü tahmin edilen, konferanslar da içeren bir araştırma gezisi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu gezi bu açıdan bakıldığında son derece önemlidir (Görkem, 2000: 24).

3.Sonuç

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkında ilk araştırmaların, XIX. yüzyıldan itibaren batılılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Konuya dair ilk yerli araştırmaların ortaya çıkmasında ise, batılı bazı araştırmacıların, Alevilerin Anadolu’daki yerli halkların bakiyesi Hıristiyan topluluklar olduğu yönündeki, tezlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. İlk yerli çalışmalar, 1910 yılı itibariye belki biraz da özel merak sebebiyle başlamış ancak 1914’ten sonra İttihat ve Terakki’nin etkisiyle gelişmiş ve şekillenmiştir denilebilir. Ancak, çalışmaların başlamasında kişisel merak ve batılı tezlere karşı savunma güdüsünün etkisi kadar, Türkçülük akımının etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Alevi ve Bektaşîlik hakkındaki çalışmaların, iktidar tarafından organize bir şekilde yapıldığı ve müdahale amacı güdüldüğüne dair yaklaşımlar da bulunmakla birlikte, iktidarın bin yıldan beri çevreye itilen Alevileri tanıma arzusu taşıyabileceği de değerlendirilmeye alınmalıdır.

Başta, Fuat Köprülü olmak üzere, Hamid Sadi, Hasan Fehmi, Süleyman Fikri’nin ve özellikle Baha Said Bey’in ayrıca Habil Adem ile Yusuf Ziya (Yörükan)’ın, ilk çalışmaları yapanlar olduğu görülmüştür. Söz konusu çalışmaların alana katkı sağlayan, sonraki çalışmalara yol gösteren ve kapı aralayan kıymetli çalışmalar olduğu değerlendirilmektedir.

Alevi, Bektaşî Zümreler hakkındaki başlangıçtaki kişisel araştırmaların sonradan İttihat ve Terakki tarafından organize edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bazı çalışmaların kişisel; bazılarının ise görevlendirmeler sonucu ortaya çıkmış eserler olduğu görülmektedir. Bunun için iki yol izlendiği söylenebilir. Kurumlar üzerinden doğrudan görevlendirilenlerin yaptığı çalışmalar, diğeri ise merkez yönetimin talebiyle yerel araştırmacıların

hazırlaması istenilen raporlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaların sahadan gelen özgün verileri içeriyor olmaları, kıymetlerini bir kat daha artırmaktadır. Söz konusu doğrudan görevlendirmelerin aslında kurumsal çalışmalarını tamamlar nitelikte oldukları anlaşılmaktadır. Bu kurumsal yapı da, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve onun içerisindeki Aşair Şubesi'dir. Söz konusu kurumun teşkilat yapısına bakıldığında, zaman zaman yapılan değişikliklere rağmen, Aşair Şubesi'nin her zaman kurumu oluşturan temel yapılardan biri olduğu görülmektedir.

Çalışmaların diğer önemli bir ayağı ise, iktidar ile güçlü bağları olduğu bilinen Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ile Türk Ocağı ve onların yayın organı Türk Yurdu dergisiyle Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası aracılığıyla yapılan çalışmalar ve konferanslar oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Baha Said Bey. (2006). *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*. Haz. İsmail Görkem. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Balcıoğlu, Tahir Harimi. (t. y.). *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Birdoğan, Nejat. (1994). *İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması* (Baha Sait Bey). İstanbul: Befin Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2010). "Talat Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, 5012-503.
- Dr. Fraylıç ve Mühendis Ravlig. (2008). *Türkmen Aşiretleri*. Haz. Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Duran, Hamiye. (2011). "Türk Yurdu Dergisinde Alevilik ve Bektaşilik Hakkında 1911-2000 Yılları Arasında Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Yurdu Dergisi* 292, 224-235.
- Dündar, Fuat. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği* (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Efiloğlu, Ahmet. (2011). "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna Göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 19, 111-182.

- Erdem, Ufuk. (2017). “Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi (1913-1927)”. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks* 1, 57-80.
- Martin, Volkan. (2011). “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 14-30.
- Ocak, A. Yaşar. (1991). “Alevilik ve Bektaşılık Hakkındaki Son Yayınlar Üzerinde (1990) Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler-I”, *Tarih ve Toplum* 91, 20-25.
- Otter, Anke ve Beaujean M. A..(1995). “Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not”. *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (TAHTACILAR) Sempozyumu Bildirileri 26-27 Nisan 1993* Antalya. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sertel, Zekeriya. (1977). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Sarisir, Serdar. (2012). *İttihat ve Terakki Dönemi Tahtacı Araştırmaları Niyazi Bey ve Adana Bölgesi Tahtacıları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şapolyo, Enver Behnan. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. (y.y.): Türkiye Yayınevi.
- Tevetoğlu, Fethi. (1989). “Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16, 207-221.
- Türkdoğan, Orhan. (2006). *Alevi Bektaşi Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1954). “Kaybettiğimiz Değerler: Yusuf Ziya Yörükan (1887-1954)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, 88-95.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1969). “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, 1-28.
- Ülken, Hilmi Ziya. (2014). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yaman, Ali. (1998) *Alevilik-Bektaşılık Bibliyografyası*. Mannheim: Alevi-Bektaşi Kültür Enstitüsü Yayınları.